

УДК 347.91/.95

Характеристика підстав застосування інституту повернення заяви (скарги, клопотання) в цивільному судочинстві України

С. О. Короєд,
доктор юридичних наук, доцент

Аналізуються підстави повернення заяв (скарги, клопотань) за новим Цивільним процесуальним кодексом України. Наводиться співвідношення підстав для повернення заяв та залишення їх без розгляду. Визначаються види заяв (скарги, клопотань), які можуть бути повернуті судом без розгляду. Здійснюється класифікація підстав повернення заяв в три групи залежно від недоліків у їх оформленні, строків подання і зловживання процесуальними правами на їх подачу. Аргументовано, що повернення заяви (скарги, клопотання) означає, що суд не приймає її до розгляду чи провадження взагалі (з різних, передбачених ЦПК підстав, які були виявлені судом у момент подачі такої заяви до суду) як таку, що не відповідає вимогам ЦПК щодо оформлення чи порядку (строків) подання.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, заява, скарга, клопотання, повернення заяви, залишення без розгляду, підстави.

Koroied Serhii. Characteristics of the grounds for the application of the institution of the return of the application (complaints, petitions) in civil proceedings in Ukraine

The bases of the return of applications (complaints, petitions) under the new Civil Procedural Code of Ukraine are analyzed. It is given the ratio of the grounds for the return of applications and leaving them without consideration. The types of applications (complaints, petitions) that can be returned by the court without consideration are

© Короєд Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, доцент

determined. The classification of the grounds for the return of applications in three groups is carried out, depending on the shortcomings in their execution, deadlines for filing and abuse of procedural rights to submit them. It is argued that the return of the application (complaints, petitions) means that the court does not accept it for consideration or proceedings at all (for various reasons enshrined by the Civil Procedural Code of Ukraine found by the court at the time of filing of such an application) as inappropriate under the requirements of filing under Civil Procedural Code of Ukraine.

Key words: *civil proceedings, civil legal proceedings, statement, complaint, petition, return of the statement, leaving without consideration, basis.*

Повернення судом заявнику (учаснику цивільної справи) поданих ним до суду документів (позовних заяв, інших заяв, клопотань, скарг, апеляційних і касаційних скарг тощо) з передбачених законом підстав – поширена процесуальна дія суду в цивільному судочинстві та давно відомий цивільному процесуальному праву процесуальний інститут. Зазвичай судом повертаються позовні заяви (апеляційні і касаційні скарги) у зв'язку із неусуненням їх недоліків та з інших передбачених Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК) формальних підстав. Поряд із поверненням заяв (скарг, клопотань) у цивільному судочинстві застосовується інститут залишення заяви без розгляду, якому в юридичній літературі присвячено більше уваги¹, проте не було розкрито співвідношення цих двох процесуальних інститутів, адже новий ЦПК (в редакції Закону від 3 жовтня 2017 року):

– в одному випадку в якості процесуальних наслідків відмови у розгляді відповідної заяви (скарги, клопотання) передбачає одночасно як залишення заяви без розгляду, так і повернення заяви, без визначення відмінностей у підставах застосування цих наслідків (наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 44 ЦПК якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання; згідно з ч. 2 ст. 492 ЦПК якщо мета звернення до суду, зазначена заявником, не пов'язана із захистом його прав та інтересів або заявник відкликав заяву про відновлення втраченого судового провадження – суд своєю ухвалою повертає заяву або залишає її без розгляду, якщо провадження було відкрито);

– в іншому випадку взагалі передбачає таку процесуальну дію, як повернення заяви без розгляду (наприклад, згідно з ч. 6 ст. 170 ЦПК у разі подання неналежно оформленої заяви про скасування судового

¹ Короєд С.О. Інститут залишення заяви без розгляду за новим Цивільним процесуальним кодексом України: форми реалізації та підстави застосування залежно від виду заяви. *Судова апеляція*. 2018. № 4 (53). С. 69–79.

наказу суддя постановляє ухвалу про її повернення без розгляду не пізніше двох днів з дня її надходження до суду; згідно з ч. 4 ст. 183 ЦПК суд, встановивши, що письмову заяву (клопотання, заперечення) подано без додержання вимог частини першої або другої цієї статті, повертає її заявнику без розгляду; відповідно до ч. 5 ст. 466 ЦПК у разі неподання вказаних документів клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду повертається без розгляду, про що судом постановляється відповідна ухвала; згідно з ч. 4 ст. 475 ЦПК заява, подана після закінчення строку, встановленого частиною третьою цієї статті, повертається без розгляду);

– в третьому ж випадку ЦПК передбачає, що заяви (позовні заяви, апеляційні і касаційні скарги) просто «повертаються» особі, яка їх подала (наприклад, ч. 4 ст. 117, ч. 9 ст. 153, ч. 2 ст. 171, ч. 3 і 4 ст. 185, ч. 3 ст. 194, ч. 5 ст. 357, ч. 4 ст. 393, ч. 7 ст. 454, ч. 6 ст. 455 ЦПК).

Наукові публікації, присвячені процесуальному інституту повернення заяви (скарги, клопотання) в цивільному судочинстві, які були б опубліковані після набрання чинності новим ЦПК, не зустрічаються. Попередні ж наукові праці стосувалися передусім питання повернення саме позовних заяв (зокрема, в аспекті реалізації права на позов²). Водночас підстави повернення інших заяв (скарг, клопотань) не вивчалися, їх порівняльна характеристика залежно від виду конкретної заяви (скарги, клопотання) не проводилась.

Слід визнати, що процесуальний інститут повернення заяв у цивільному судочинстві не обмежується поверненням лише позовних заяв (апеляційних і касаційних скарг), тобто заяв, які розпочинають конкретне провадження, а охоплює значно ширшу кількість документів, які подаються до суду учасниками справи і щодо кожного з яких ЦПК встановлює різні підстави для їх повернення. Проте такого комплексного дослідження всебічного погляду на процесуальний інститут повернення заяви (скарги, клопотання) не проводилося. Тому аналіз форм реалізації та характеристика підстав застосування цього процесуального інституту залежно від виду заяви (скарги, клопотання) є важливим для розвитку теоретичних засад цивільного процесу.

Так, незважаючи на те, що повернення заяв (скарг, клопотань) є наслідком неналежного здійснення їх заявником – учасником справи своїх процесуальних прав, у юридичній літературі така процесуальна дія, яка застосовується судом до такого учасника справи, чомусь не віднесена до процесуальних санкцій (поряд із залишенням заяви без розгляду, від-

² Колядіна Н.Г. Повернення позовної заяви як процесуальний інститут, покликаний встановити рівновагу між зловживанням правом на позов та його реалізацією. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2016. Вип. 36. Т. 1. С. 94–99.

мовою у прийнятті заяви, залишеням заяви без руху, закриттям провадження у справі внаслідок відсутності у заявника права на звернення до суду тощо).

Водночас в юридичній літературі визнається, що *повернення заяви* – це неприйняття заяви до провадження суду, яке зумовлене підставами, передбаченими ЦПК³. В окремих статтях нового ЦПК навіть застосовується словосполучення «...не приймає до розгляду та повертає заявнику відповідну заяву» або «апеляційна скарга не приймається до розгляду і повертається судом апеляційної інстанції» (наприклад, ч. 5 ст. 49, ч. 5 ст. 357 ЦПК).

Тобто повернення заяви (скарги, клопотання) за своїм змістом і наслідками можна віднести до процесуальних труднощів позаяк вони покладаються на особу, якщо вона здійснила належне їй право поза передбаченими законом умовами, тобто не у формах судочинства. А функція таких процесуальних труднощів полягає не тільки в тому, щоб викликати здійснення процесуальної дії, а й забезпечити додержання заінтересованими особами умов і порядку реалізації своїх процесуальних прав, використання судового захисту тільки у формах судочинства⁴.

Аналіз положень нового ЦПК свідчить, що інститут повернення судом заяви (скарги, клопотання) застосовується у випадках, передбачених відповідними статтями ЦПК, а саме:

а) ч. 3 ст. 44 – «якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання.»;

б) ч. 5 ст. 49 – «у разі подання будь-якої заяви, передбаченої пунктом 2 частини другої та частинами третьою і четвертою цієї статті, до суду подаються докази направлення копії такої заяви та доданих до неї документів іншим учасникам справи. У разі неподання таких доказів суд не приймає до розгляду та повертає заявнику відповідну заяву, про що зазначає у рішенні суду.»;

в) ч. 4 ст. 117 – «суд, встановивши, що заяву про забезпечення доказів подано без додержання вимог цієї статті, повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу.»;

г) ч. 9 ст. 153 – «суд, встановивши, що заяву про забезпечення позову подано без додержання вимог статті 151 цього Кодексу, повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу.»;

³ Цивільний процес України: академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.; за ред. С.Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. С. 615–616.

⁴ Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 94.

д) ч. 6 ст. 170 – «у разі подання неналежно оформленої заяви про скасування судового наказу суддя постановляє ухвалу про її повернення без розгляду не пізніше двох днів з дня її надходження до суду.»;

е) ч. 2 ст. 171 – «заява боржника про скасування судового наказу, подана після закінчення строку, встановленого частиною першою статті 170 цього Кодексу, повертається, якщо суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку для подання цієї заяви.»;

ж) ч. 4 ст. 183 – «суд, встановивши, що письмову заяву (клопотання, заперечення) подано без додержання вимог частини першої або другої цієї статті, повертає її заявнику без розгляду.»;

з) ч. 3 і 4 ст. 185 – «... якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, заява вважається неподаною і повертається позивачеві. Крім цього, заява повертається у випадках, коли...»;

і) ч. 3 ст. 194 – «зустрічна позовна заява, подана з порушенням вимог частин першої та другої статті 193 цього Кодексу, ухвалою суду повертається заявнику.»;

к) ч. 5 ст. 357 і ч. 4 ст. 393 – «апеляційна скарга не приймається до розгляду і повертається судом апеляційної інстанції також, якщо...». «Касаційна скарга не приймається до розгляду і повертається судом також, якщо...»;

л) ч. 7 ст. 454 – «заява, подана після закінчення строку, встановленого частинами п'ятою або шостою цієї статті, повертається»;

м) ч. 6 ст. 455 – «...у разі неподання вказаних документів заява повертається, про що судом постановляється відповідна ухвала»;

н) ч. 4 і 5 ст. 466 – «суд, встановивши, що клопотання і документи, що додаються до нього, не оформлено відповідно до вимог, передбачених цією главою, або до клопотання не додано всі перелічені документи, залишає його без розгляду та повертає клопотання»; «... у разі неподання вказаних документів клопотання повертається без розгляду, про що судом постановляється відповідна ухвала.»;

о) ч. 4 ст. 475 – «заява, подана після закінчення строку, встановленого частиною третьою цієї статті, повертається без розгляду.»;

п) ч. 2 ст. 492 – «якщо мета звернення до суду, зазначена заявником, не пов'язана із захистом його прав та інтересів або заявник відкликав заяву про відновлення втраченого судового провадження – суд своєю ухвалою повертає заяву або залишає її без розгляду, якщо провадження було відкрито.»

Наведені вище положення статей ЦПК стосовно форм реалізації процесуального інституту повернення заяви (скарги, клопотання) дозволили нам виділити такі види заяв (скарг, клопотань), щодо яких судом може бути ухвалено рішення про їх повернення (тобто неприйняття до провадження), а саме: позовні заяви; зустрічні позовні заяви; апеляційні та

касаційні скарги; заяви про збільшення або зменшення розміру позовних вимог; заяви про зміну предмета або підстави позову; заяви боржників про скасування судового наказу; заяви про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу; заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу; клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду; заяви про відновлення втраченого судового провадження; заяви про забезпечення доказів; заяви про забезпечення позову; заяви про скасування судового наказу; будь-які письмові заяви, клопотання, заперечення.

Проте лише за одним видом (назвою) заяв (скарг, клопотань) не можна сформулювати уявлення стосовно підстав для їх повернення, адже щодо одного і того ж виду заяв можуть застосовуватися різні підстави для повернення. Тому науковий інтерес становлять підстави застосування інституту повернення заяв (скарг, клопотань) щодо конкретного виду заяв (скарг, клопотань).

Так, першою підставою застосування інституту повернення заяв (скарг, клопотань) є наявність недоліків щодо форми і змісту відповідної заяви (зокрема позовної), скарги (зокрема апеляційної і касаційної), клопотання, тобто недоліки в їх оформленні, та (або) неподання необхідних документів як додатків або доказів направлення іншій стороні).

Другою підставою застосування інституту повернення заяв (скарг, клопотань) є подання відповідної заяви після закінчення строку на її подання. Це стосується зустрічної позовної заяви (ч. 3 ст. 194), заяви боржника про скасування судового наказу (ч. 2 ст. 171), заяви про скасування рішення третейського суду (ч. 7 ст. 454), заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу (ч. 4 ст. 475). При цьому вказані норми є спеціальними щодо положень ч. 2 ст. 126, згідно з якою документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, крім випадків, передбачених цим Кодексом. І якщо в одних випадках повернення відповідної заяви з причин пропуску строку відбувається у випадку, якщо суд не знайде підстав для поновлення строку для подання цієї заяви (наприклад, ч. 2 ст. 171, яка стосується повернення заяви боржника про скасування судового наказу; ч. 4 ст. 475, яка стосується заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу), то в інших випадках повернення відповідної заяви з причин пропуску строку відбувається у випадках, коли закон взагалі не передбачає можливості поновлення строку для подання відповідної заяви (наприклад, ч. 3 ст. 194, яка стосується повернення зустрічної позовної заяви; ч. 7 ст. 454, щодо повернення заяви про скасування рішення третейського суду).

Третьою підставою застосування інституту повернення заяв (скарги, клопотань) є визнання судом зловживанням процесуальними правами подання відповідної скарги, заяви, клопотання (ч. 3 ст. 44). Причому вже навіть є рішення Великої Палати Верховного Суду, в якому сформульовано таку правову позицію: «За змістом частини другої статті 44 ЦПК перелік дій, що суперечать завданню цивільного судочинства та які залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами, не є вичерпним. Нецензурна лексика, образливі та лайливі слова чи символи, зокрема, для надання особистих характеристик учасникам справи, іншим учасникам судового процесу, їх представникам і суду (суддям) не можуть використовуватися ні у заявах по суті справи, заявах з процесуальних питань, інших процесуальних документах, ні у виступах учасників судового процесу та їх представників. Якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання (частина третя статті 44 ЦПК України)» (постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.03.2019 в справі № 199/6713/14-ц). Таким чином, Велика Палата Верховного Суду визнала, що з мотивів зловживання процесуальними правами суд може повертати особі будь-які її заяви, скарги, клопотання, включаючи заяви по суті спору, якими згідно з ч. 2 ст. 174 ЦПК є позовна заява; відзив на позовну заяву (відзив); відповідь на відзив; заперечення; пояснення третьої особи щодо позову або відзиву. А в іншій справі Велика Палата Верховного Суду висловила з приводу законності повернення позивачу позовної заяви з мотивів зловживання ним своїми процесуальними правами при її поданні (постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.03.2019 в справі № 9901/34/19). До цієї підстави також варто віднести передбачену ч. 2 ст. 492 ЦПК підставу повернення заяви про відновлення втраченого судового провадження, якщо мета звернення до суду, зазначена заявником, не пов'язана із захистом його прав та інтересів.

Водночас ЦПК містить дві норми, які передбачають в якості процесуальних наслідків за одну й ту саму підставу одночасно дві альтернативні процесуальні санкції – «залишення заяви без розгляду» та «повернення заяви». Так, згідно з ч. 3 ст. 44 ЦПК якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, то суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання. А згідно з ч. 2 ст. 492 ЦПК якщо мета звернення до суду, зазначена заявником, не пов'язана із захистом його прав та інтересів або заявник відкликав заяву про відновлення втраченого судового провадження, то суд своєю ухвалою повертає заяву або залишає її без розгляду, якщо провадження було відкрито.

Системний аналіз положень ЦПК дає нам підстави для висновку, що залишити без розгляду можна лише ті заяви, скарги, клопотання, які були вже прийняті судом до провадження та розгляду (тобто на момент їх прийняття суд вважав їх належно оформленими і правильно поданими). Але пізніше виявилось, що підстави для їх прийняття судом до розгляду були взагалі відсутні (тобто суд мав одразу їх повернути, але цього не зробив та виправив свою помилку пізніше) або підстави для розгляду такої заяви, скарги, клопотання з часом відпали. Залишити заяву без розгляду означає припинити її подальший розгляд (припинити провадження з розгляду такої заяви).

Повернення ж заяви (скарги, клопотання) означає, що суд не приймає її до розгляду чи провадження взагалі (з різних, передбачених ЦПК підстав, які були виявлені судом в момент подачі такої заяви в суд) як таку, що не відповідає вимогам ЦПК щодо оформлення чи порядку (строків) подання. Хоча тут є виняток: це прийняття судом позовної заяви (апеляційної чи касаційної скарги), її вивчення та постановлення ухвали про усунення недоліків. Тобто суд все ж таки приймає позовну заяву до розгляду, але повертає її у випадку неусунення недоліків або її відкликання позивачем до відкриття провадження в справі. З усіма іншими заявами (скаргами, клопотаннями) суд жодних процесуальних дій не вчиняє, провадження щодо них не розпочинає.

Існує ще один виняток, визначений у ч. 4 ст. 466 ЦПК: «суд, встановивши, що клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду і документи, що додаються до нього, не оформлено відповідно до вимог, передбачених цією главою, або до клопотання не додано всі перелічені документи, залишає його без розгляду та повертає клопотання». Але ми вважаємо, що в цьому випадку йдеться саме про «повернення клопотання без розгляду», а не про «залишення без розгляду», оскільки в зазначеному випадку вказане клопотання взагалі не приймається судом до розгляду (провадження).

При цьому нами встановлено, що застосовані у відповідних статтях ЦПК словосполучення у відповідних відмінках «повернення заяви (клопотання)» та «повернення заяви (клопотання) без розгляду» є тотожними, оскільки розгляд такої заяви не розпочинається і така заява до розгляду (провадження) судом не приймається.

Таким чином, проведене нами дослідження форм реалізації інституту повернення заяви (скарги, клопотання) та підстав його застосування залежно від виду заяв (скарг, клопотань) в цивільному судочинстві дозволяє по-новому поглянути на природу вказаного процесуального інституту (який насамперед спрямований на забезпечення завдання цивільного судочинства та дотримання цивільної процесуальної форми), більш повно усвідомити його роль у цивільно-процесуальному регулю-

ванні здійснення правосуддя в цивільних справах, краще зрозуміти правила нормативно-правової побудови статей Цивільного процесуального кодексу України, які визначають підстави повернення або повернення без розгляду тієї чи іншої заяви (скарги, клопотання), а також допомогти в навчальних цілях при вивченні теоретичних засад цивільного процесу.

Koroied Serhii. Characteristics of the grounds for the application of the institution of the return of the application (complaints, petitions) in civil proceedings in Ukraine

The return by the court to the applicant (the participant in a civil case) submitted to court documents (lawsuits, other applications, petitions, complaints, appeals and cassation complaints, etc.) under the grounds provided by law, the widespread procedural action of the court in civil legal proceedings and the well-known procedure of civil procedural law institute. Normally, the court returns the claims (appeals and cassation complaints) in connection with the elimination of their shortcomings and other formal grounds provided by the Civil Procedural Code of Ukraine (hereinafter – the CPC).

However, the procedural institute for the return of applications in civil proceedings is not limited to the return of only lawsuits (appeals and cassation complaints), that is, statements that start a concrete proceeding but cover a much wider range of documents submitted to the court by the parties of the case and for each of which the CPC establishes different reasons for their return. However, such a complex study of the comprehensive view on the procedural institution of returning the application (complaints, petitions) was not carried out. Therefore, an analysis of the existing forms of implementation and the characteristics of the grounds for the use of this procedural institution, depending on the type of statement (complaints, petitions), is important for the development of the theoretical foundations of the civil process which is aimed at our article.

Thus, despite the fact that the return of applications (complaints, petitions) is a consequence of improper implementation by their applicant – a party of case of theirs procedural rights, in legal literature, such procedural action applied by the court to such a participant in the case, for some reason does not apply to procedural sanctions (along with the abandonment of the application without consideration, refusal to accept the application, abandonment of the application without movement, closure of the proceedings in the absence of the applicant's right to apply to court, etc.).

Analyzed by the author of the provisions of the articles of the CPC regarding the forms of implementation of the procedural institute for the return of the application (complaints, petitions), allowed us to distinguish the following types of applications (complaints, petitions), on which the court can decide on their return (that is, rejection to apply in the proceedings), namely: statements; counterclaims; appeal and cassation complaints; applications for increase or reduction of claims; statements about changes in the subject matter or grounds of the claim; statements of debtors about cancellation of court order; application for annulment of the arbitration court, international commercial arbitration court judgments; application for recognition

and granting permission for the enforcement of international commercial arbitration courts; petition for permission on legal enforcement of foreign court judgment; applications for the restoration of lost court proceedings; statements on providing evidence; applications for injunction; applications for the cancellation of a court order; any written statements, petitions, objections.

A systematic analysis of the provisions of the CPC gives us reason to conclude that the return of an application (a complaint, a petition) means that the court does not accept it for consideration or proceedings in general (from the various grounds provided by the CPC that were discovered by the court at the time of filing of such a statement to the court) as such, that does not meet the requirements of the CPC for the execution or order (terms) of filing. Although there is an exception here: it is the court's acceptance of a statement of claim (appeal or cassation complaint), its study and a resolution to eliminate shortcomings. That is, the court still accepts the statement of claim for review, but returns it in case of not eliminating shortcomings or its recall by the plaintiff prior to the opening of proceedings in the case. With all other applications (complaints, petitions) the court does not initiate any procedural actions, does not start proceedings on them.

At the same time, it has been established that the expressions used in the relevant articles of CPC such as «return of the application (petition)» and «the return of the application (petition) without consideration» are identical, as the consideration of such a statement does not begin and such a statement is not accepted in the consideration (proceeding) by the court.

Key words: civil proceedings, civil legal proceedings, statement, complaint, petition, return of the statement, leaving without consideration, basis.

УДК 346.9

Професійна правнича допомога у господарському процесі

І. А. Бутирська,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

Досліджено актуальні питання реалізації права суб'єктів господарювання на професійну правничу допомогу, зокрема підтвердження повноважень адвоката як представника, а також проблеми, що виникають під час відшкодування витрат на професійну правничу допомогу в господарському процесі.

© Бутирська Ірина Анатоліївна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри процесуального права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича